

NADA BANJANIN ĐURIČIĆ I PREDRAG KRSTIĆ (PRIR.), *OBIČNI LJUDI – DOBROVOLJNI DŽELATI: SPOR OKO (NEMAČKOG) ANTISEMITIZMA*, BEOGRAD: INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU; NOVI SAD: AKADEMSKA KNJIGA, 2019.

Dragana Stojanović

SAŽETAK

Knjiga *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* primer je dijaloške tekstualne strukture koja zalazi kako u područje akademske rasprave o ulozi *običnog čoveka* u diskursu zločina, tako i u polje etičke, istorijske i društveno-političke diskusije o multifacetnosti problemskih čvorišta koje izvire iz studija Holokausta. Tekst Kristofera Roberta Brauninga sučeljen je sa stavovima Danijela Jone Goldhagena, a obe rasprave su uvedene interpretativno-teorijskim predgovorom priređivača knjige, Nade Banjanin Đuričić i Predraga Krstića. Upućujući na složene aspekte tumačenja studija istorije i studija sećanja, knjiga *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* nudi aktivan, savremen i relevantan osvrt na studije Holokausta i ukazuje se kao kvalitetno štivo za učenje i kritičko promišljanje.

KLJUČNE REČI

Holokaust, obični ljudi, zločin, razlika, dijalog, kritičko promišljanje

Knjiga *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* primer je čitalačkog štiva koje se brzo čita, ali čiji sadržaj nagoni čitateljke i čitaocce da mu se više puta vraćaju. Struktura ove knjige naizgled je jednostavna: sastoji se od predgovora koji potpisuju priređivači, Nada Banjanin Đuričić i Predrag Krstić (7-58), za kojim slede dva odabrana teksta: tekst Danijela Jone Goldhagena (Daniel Jonah Goldhagen) pod nazivom „Izlaganje o *Hitlerovim dobrovoljnim dželatima*“ (61-92) i tekst Kristofera Roberta Brauninga (Christopher Robert Browning), „Dobrovoljni dželati Danijela Goldhagena“ (95-127).

Izuzetnost dinamike koju knjiga *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* pruža izvire iz kontekstualne pozadine ovih autorskih izlaganja; naime, dati tekstovi deo su štampanog izvoda iz četvorosatne debate u kojoj su učestvovali Goldhagen i Brauning, a koja se održala osmog aprila 1996. godine u Vašingtonu, u Memorijalnom muzeju Holokausta Sjedinjenih Američkih Država. U okviru ove debate, koja je nosila ime „*Dobrovoljni dželati*“/„*Obični ljudi*“ Goldhagen i Brauning, svaki iz svoje debatne pozicije, dotakli su neka od ključnih etičkih, kulturalnih i političkih pitanja koja

predstavljaju nezaobilazno problem-sko jezgro unutar studija Holokausta. Na veoma angažovan način, i Goldhagen i Brauning upućuju na šire pitanje kolektivnog vršenja (i dopuštanja) *zločina*, odnosno, na pokušaj razumevanja izgradnje društvene klime koja *obične ljude* pretvara u *dželate*. U tom smislu Goldhagen i Brauning daju doprinos ne samo specifičnom razumevanju događaja Holokausta kao takvog, već i načina na koje se mogu interpretirati kulturalno-političke i društvene okolnosti koje su mu prethodile. Drugima rečima, i Goldhagen i Brauning postavljaju isto pitanje – na koji način obični ljudi postaju akteri ili pasivni svedoci zločina – dobrovoljni ili prinudno proizvedeni dželati, ali dolaze do značajno različitih odgovora. Razlika u tumačenju istih okolnosti koju su kroz ovu debatu pomenuti autori pružili ukazuje na multifacetnost problemskih čvorišta koje izvire iz studija Holokausta, ali i na formiranje i diskotovanje mogućih značenja koje Holokaust može imati za doba gotovo osamdeset godina nakon njega. Bez obzira na to da li Holokaust posmatramo kao esenciju nemislivog, neizrazivog i neizrecivog, kao nedostupni objekt izvan svakog diskursa i znanja (Rothberg 2000), ili kao mesto za izvođenje mnoštva poučnih narativa (Alba 2015: 9), različiti glasovi koji iz doba postsećanja osvetljavaju mesto Holokausta u novijoj istoriji omogućavaju i razumevanje drugih društveno-političkih oštrica koje se dotiču klasnih, rasnih, rodnih i drugih tenzionih dinamika koje ne jenjavaju ni danas (Bernard-Donals & Glejzer 2003b: 256). Značaj koji studije Holokausta, stoga, imaju za savremene studije politike, studije kulture, studije istorije, ali i za studije medija, manjinske studije i studije etike su nemerljive – o tome, na posredan način,

govori i knjiga *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma*.

Poseban kvalitet knjizi *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* daje njen predgovor, čiji ton sadrži pre svega kritičko-akademski osvrt na odabrane tekstove, ali i na sumu tema koje tekstovi kao takvi pokreću. Predgovor, dakle, ovde nema funkciju predstavljачkog, tehnički izvedenog uvida koji ima za cilj da osvetli sadržaj Goldhagenovog i Brauningovog izlaganja koji mu slede; predgovor je ovde u funkciji aktivne kritike, promišljanja i interpretacije – kako Goldhagenovih i Brauningovih teorijskih i političkih pozicija, tako i savremenih studija sećanja i pamćenja sa fokusom na studije Holokausta. O dubini iznete predgovorne rasprave svedoči široki spisak literature koju su priređivači izdanja, Nada Banjanin Đuričić i Predrag Krstić koristili, a koji broji preko pedeset relevantnih tekstova, zbornika i knjiga iz oblasti istorije, filozofije, politike i studija sećanja. Nezanemarljiva je i namera priređivača da dublje prodre u sam opus Danijela Goldhagena i Kristofera Brauninga, te da u tom smislu čitateljicama i čitaocima pruže temeljno razumevanje odabranih tekstova koji slede – o tome svedoči i desetak bibliografskih jedinica koje upućuju na Goldhagenove i Brauningove knjige i tekstove koji su prethodili njihovoj vašingtonskoj debati. Naslov predgovora, „Mračne knjige o još mračnijoj stvarnosti“ upućuje na težinu istraživačkog i spisalačkog suočavanja sa Holokaustom, pri čemu nijedan odgovor ne vodi do Događaja samog, ili, rečima Žana Amerija (Jean Améry) „među odgovorima postoji jedan zaključak, koji isprva deluje trivijalno, a to je da nema povratka, jer vraćanje u mesto nikada nije i

vraćanje u izgubljeno vreme“ (Améry 1980: 42). Drugim rečima, ukoliko diskurs znanja o Holokaustu razumemo kao lokaciju, kao mesto, kao *povratak u mesto*, u tom slučaju će svaka tekstualna i istraživačka produkcija funkcionisati kao znanje (proisteklo) iz Holokausta, a ne kao znanje o Holokaustu samom (Bernard-Donals & Glejzer 2003a: 12), odnosno, dati diskurs otkrivaće mnogo više o sadašnjem trenutku i o postojećim okvirima znanja i razumevanja suodnošenja istorije i savremenosti, nego što će pružiti prilike za *povratak u prošlost*. Stoga je, dakle, svako pripovedanje *sadašnje*, čak i kada govori o prošlosti, što ga posledično kvalifikuje kao narativ za razumevanje i izgradnju budućnosti (Hansen-Glucklich 2014: 3). U svetlu takve odgovornosti za ispisivanje znanja o istoriji, a pre svega o Holokaustu u ovom slučaju, priređivači Nada Banjanin Đuričić i Predrag Krstić započinju svoj predgovor knjizi *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma*, ne zaobilazeći ni pojedinačni kontekst Brauningovog i Goldhagenovog pisanja, ni oštricu koju je vašingtonska debata proizvela. Ovu oštricu priređivači s punom pažnjom diskutuju i prenose – kako iz polja kritičkog dijaloga, tako i putem konkretnih izvoda Brauningovih i Goldhagenovih pozicija oličenih u dva odabrana teksta koji čine okosnicu ove knjige. Takođe, priređivači ukazuju na širu implikaciju vašingtonske debate, odnosno suprotstavljenih pozicija Brauninga i Goldhagena: naime, kako priređivači ističu, devedesetih godina dvadesetog veka veći broj istoričara raslojava se upravo u dva smera oličena u dva ovde prikazana interpretativna puta: jedan, koji fenomen transformacije običnih ljudi u počinitelje zločina tumaći kroz prizmu prinude, odnosno

delovanja državne politike i kompleksnog institucionalnog aparata na nevoljnog pojedinca (teza koju zastupa Brauning), i drugi, koji pomenuti fenomen vidi kao proizvod temeljnog, višedecenijskog instaliranja antisemitizma u svaki aspekt kulturalne življene stvarnosti (Goldhagen). U ovom drugom slučaju *obični čovek* više nije viđen kao pojedinac pod teretom pritiska državnog i političkog aparata, nego kao *dobrovoljni dželat* koji deluje u skladu sa svojim antisemitskim uverenjima, u revnosnoj nameri da svoja ubedenja materijalizuje u novi društveni poredak. Međutim, može li se povući oštra linija između ova dva tumačenja? Nada Banjanin Đuričić i Predrag Krstić na ovom mestu upućuju na poziciju Sola Fridlendera (Saul Friedlander), čiji stav pak ne vide kao deo pomiriteljske intonacije, već kao negaciju obe predložene pozicije (Banjanin Đuričić & Krstić 2019: 45). Naime, Fridlender smatra da ponašanje *običnih ljudi* tokom Holokausta nije nužno bilo posledica nekakve tipično-nemačke kulturalno-istorijske antijevrejske strasti (Goldhagen), ali nije proisteklo ni iz proste represije državnih aparata (Brauning). Kako navodi Fridlender, a citiraju priređivači knjige *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* (46): „nacistički sistem je stvorio 'antijevrejsku kulturu', delimično utemeljenu na istorijskom nemačkom i evropskom hrišćanskom antisemitizmu, ali osnaženu svim sredstvima koja je režim imao na raspolaganju i podignutu na jedinstven nivo intenziteta, što je imalo direktan uticaj na kolektivno i individualno ponašanje. 'Obični Nemci' su možda imali nejasnu svest o tom procesu, ili su, što je verovatnije, usvajali antijevrejske predstave i uverenja ne uviđajući da je posredi ideologija koju je državna

propaganda raspirivala svim raspoloživim sredstvima“ (Fridlender 2013: 23). Kako Kristofer Brauning kaže, a priređivači ističu, doprinoseći razumevanju Holokausta kao univerzalnog, a ne pojedinačno-specifičnog događaja (46-47), da je Holokaust zaista posledica nekakvog specifičnog lokalnog kulturalno-spoznajnog preduslova za izvršenje genocida, kao što Goldhagen tumači, u tom slučaju bi Holokaust ostao jedina materijalizacija kako antisemitizma, tako i, šire posmatrano, fenomena društvenih tenzija i nasilja ukorenjenih u predstavama o identitetima, stereotipima i predrasudama. Prema Brauningu, međutim „živimo u svetu u kome su rat i rasizam sveprisutni, u kome su sposobnosti države za mobilizaciju i legitimisanje sve veće, u kome lična odgovornost ima sve manji značaj zahvaljujući specijalizaciji i birokratizaciji, i u kome okruženje vrši strahovit pritisak na ponašanje i postavlja moralne norme, u svetu u kojem će moderne države koje žele da počine masovna ubistva retko omanuti u svojim naporima da podstaknu 'obične ljude' da postanu njihovi 'dobrovoljni dželatari'“ (Brauning 2004: 321).

Da li je u tom slučaju, postavlja se pitanje, Goldhagen taj koji je napisao „potpuno mračnu knjigu“ (46), ili je taj opis ipak bliži Brauningovom tekstu? Šta se, zapravo, od odgovora nudi u pojedinačnim tekstovima Goldhagen i Brauninga priloženim nakon predgovora knjizi *Obični ljudi – dobrovoljni dželatari: spor oko (nemačkog) antisemitizma?*

Tekst, odnosno izvod iz debate Danijela Jone Goldhagen koji čini deo knjige *Obični ljudi – dobrovoljni dželatari: spor oko (nemačkog) antisemitizma* nosi naziv „Izlaganje o Hitlerovim dobrovoljnim dželatima“, a upućuje na istoimenu knjigu koju je

Goldhagen izdao 1996. godine (Goldhagen 1996). Iako diskutuje specifični kontekst nemačkog društva i razvoj kulturalnog antisemitizma kroz niz odobravajućih institucionalnih postupaka tokom kasnog devetnaestog i prve polovine dvadesetog veka, Goldhagen ističe da „nema razlike između nemačkih ubica Jevreja i počinilaca drugih masovnih pokolja“ (Goldhagen 2019: 62). U tom smislu Goldhagen ne negira univerzalnu perspektivu unutar studija Holokausta, ali se ipak čvrsto zalaže za tezu o snažnom uticaju kulturalnih okvira na rasuđivanje i delovanje pojedinca. Goldhagen tako u modernom nemačkom društvu kao jedan od značajnijih elemenata ističe kulturalni, društveni i institucionalni antisemitizam koji je, kako navodi, logično doveo do ohrabrivanja pojedinaca, običnih ljudi, da preuzmu ulogu *dželata*. Goldhagen, nadalje, tvrdi da je veliki broj ljudi tu ulogu prihvatio dobrovoljno – ne zbog toga što u sebi inherentno nose zločinačku prirodu, nego zbog toga što su, generacijama, od početka devetnaestog veka pa sve do kulminacije antisemitizma u Holokaustu, internalizovali antisemitske kulturalne norme kao društveni aksiom i integrisali ih u ideju o sopstvenom nemačkom subjektivitetu. Goldhagen napominje da je savremena Nemačka primer dobrog rada na menjanju političkog i kulturalnog konteksta, te da je kulturalna matrica, naravno, promenljiva i uslovljena političkim matricama država i sistema, no to, prema Goldhagenu, ne menja činjenicu da pojedinac date matrice *oseća* kao *svoje* (kao „zdrav razum“, Goldhagen 2019: 65), te u skladu sa njima deluje predano i *dobrovoljno*. Tako u Nemačkoj antisemitizam najpre funkcioniše kao kognitivni, a potom i kao eliminatorski model (Goldhagen 2019:

68-70) koji, na svom vrhuncu četrdesetih godina dvadesetog veka dovodi do Holokausta. Kako bi argumentovao svoju tezu, Danijel Goldhagen u tekst „Izlaganje o *Hitlerovim dobrovoljnim dželatima*“ unosi i veći broj navoda svedočenja, te faktografskih i dokumentarnih podataka, te zaključuje da aktiviranje antisemitizma svakako zavisi od političkog konteksta koji može biti toliko moćan da proizvede i *dobrovoljne dželate* – stoga je, tvrdi Goldhagen, važno razumeti kako politički, tako i kulturalni mehanizam koji potencijalno dovodi do velikih i masovnih zločina i genocida.

Nasuprot Goldhagenu, Kristofer Brauning u izlaganju „Dobrovoljni dželati Danijela Goldhagena“ koje prati Goldhagenov tekst u knjizi *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* (95-127) identifikuje *istoričara* kao figuru koja konstruiše narativ o Holokaustu: „Ukoliko bi se postavila druga vrsta pitanja, drugi aspekti svedočenja činili bi se važnijim i bili bi izabrani umesto ovih; drugačija priča bi bila ispričana“ (Browning 1992: 30-31). Pitanje koje je potrebno postaviti, prema Brauningu, odnosi se ne na to kako je *običan čovek* postao *dobrovoljni dželat*, već kako je običan čovek, Nemač, savladao odbojnost i inhibiciju prema vršenju zločina (Brauning 2019: 97). Svedočanstva nemačkih učesnika u Holokaustu i izveštaji nemačkih vojnih i policijskih službenika koje Brauning navodi u tekstu „Dobrovoljni dželati Danijela Goldhagena“ daju odgovor – teško, ili pak nikako (Brauning 2019: 99-103). Naravno, bilo je izuzetaka, ali *običan čovek* je, kako zaključuje Brauning, pre svega trpeo pritisak političkog sistema i propisanih zadataka koji su mu dodeljeni za realizaciju, što je u naglašenom kontrastu sa načinima na koje Goldhagen

objašnjava učešće nemačkih građana, *običnih ljudi*, u Holokaustu. Brauning pre svega upućuje na „sivu zonu“ (Levi 1989), odnosno, na „tamni svet pomešanih motiva, sukobljenih osećanja i prioriteta, nevoljnih izbora, sebičnog oportunizma i prilagodavanja udruženog sa samoobmanom i poricanjem, svet koji je suviše ljudski i suviše univerzalan“ (Brauning 2019: 127), podvlačeći time tezu koja možda i nije toliko daleko od Goldhagenove – da je pre svega važno razumeti procese koji stoje iza društvenih promena i turbulencija, kako bi eventualni razvoj kulturalne klime netrpeljivosti bio preveniran, ili primećen i korigovan u samom nastanku.

U svetlu iznesenih čitalačkih utisaka i teorijske rasprave, knjiga *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* komunicira jednako sa akademskom javnošću, kao i sa pojedincima zainteresovanim za razumevanje Holokausta i njegovog šireg značaja za istorijske i savremene društvene, kulturalne i političke stvarnosti. Spisalački jezik je jasan i tokovit, a prevodi tekstova Danijela Jone Goldhagena i Kristofera Roberta Brauninga jednostavni za usvajanje i razumevanje. Osnovni doprinos knjige *Obični ljudi – dobrovoljni dželati: spor oko (nemačkog) antisemitizma* ogleda se u iznošenju različitih perspektiva vezanih za isto pitanje – u ovom slučaju učešća *običnih ljudi* u nesagledivoj tragediji Holokausta koja je snažno, iako na drugačije načine, pogodila sve uključene strane (Goldhagen 2019: 92). Odabrani segmenti debatnih izlaganja Goldhagena i Brauninga sučeljeni su, suprotstavljeni, ali i naslonjeni jedan na drugi – kako tehnički, prostorno, u samoj knjizi, tako i kroz suštinu njihovih teza i pozicija koje, na kraju, navode na zajedničku tačku potrebe za interpretiranjem

složenih istorijskih i kulturalnih aspekata koji su kulminirali Holokaustom, a koji u sebi sadrže još jedan značajan element – nužnost razumevanja evropskog i šireg društva modernog doba. Na kraju, ali ne i najmanje važno, čitateljka i čitaocima preporučujem da krenu upravo od predgovora priređivača, Nade Banjanin Đuričić i Predraga Krstića, budući da on donosi teorijsku raspravu izuzetne vrednosti. Dati predgovor, osim klasičnog uvoda u priređenu knjigu, nudi i aktivan, savremen i relevantan akademski osvrt na teme koje izviru iz odabranih tekstova, te samim tim predstavlja kvalitetno štivo za učenje i kritičko promišljanje.

Literatura

- Alba, Avril (2015), *The Holocaust Memorial Museum: Sacred Secular Space*, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Améry, Jean (1980), „How Much Home Does a Person Need?“, u: *At the Mind's Limits: Contemplation by a Survivor on Auschwitz and Its Realities*, Bloomington: Indiana University Press.
- Banjanin Đuričić, Nada & Krstić, Predrag (2019), „Mračne knjige o još mračnijoj stvarnosti: provokacija 'Goldhagen' i debatovanja“, predgovor u: Nada Banjanin Đuričić & Predrag Krstić, *Obični ljudi – dobrovoljni dželatli: spor oko (nemačkog) antisemitizma*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi Sad: Akademska knjiga, str. 9-57.
- Bernard-Donals, Michael & Glejzer, Richard (2003a), „Introduction: Representations of the Holocaust and the End of Memory“, u: Michael Bernard-Donals & Richard Glejzer (prir.), *Witnessing the Disaster: essays on Representation and the Holocaust*, Madison: The University of Wisconsin Press, str. 3-19.
- Bernard-Donals, Michael & Glejzer, Richard (2003b), „Teaching (after) Auschwitz – Pedagogy between Redemption and Sublimity“, u: Michael Bernard-Donals & Richard Glejzer (prir.), *Witnessing the Disaster: essays on Representation and the Holocaust*, Madison: The University of Wisconsin Press, str. 245-261.
- Brauning, Kristofer (2004), *Obični ljudi. 101. rezervni policijski bataljon i konačno rešenje u Poljskoj*, Beograd: Fabrika knjiga.
- Brauning, Kristofer R. (2019), „Dobrovoljni dželatli Danijela Goldhagena“, u: Nada Banjanin Đuričić & Predrag Krstić (prir.), *Obični ljudi – dobrovoljni dželatli: spor oko (nemačkog) antisemitizma*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Novi Sad: Akademska knjiga, str. 95-127.
- Fridlender, Sol (2013), *Godine istrebljenja. Nacistička Nemačka i Jevreji, 1939-1945*, Beograd: Zavod za udžbenike.
- Goldhagen, Daniel Jonah (1996), *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*, New York: Little Brown.
- Goldhagen, Danijel J. (2019), „Izlaganje o Hitlerovim dobrovoljnim dželatima“, u: Nada Banjanin Đuričić & Predrag Krstić, *Obični ljudi – dobrovoljni dželatli: spor oko (nemačkog) antisemitizma*, Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, Novi Sad: Akademska knjiga, str. 61-92.
- Hansen-Glücklich, Jennifer (2014), *Holocaust Memory Reframed: Museums and the Challenge of Representation*, New Jersey and London: Rutgers University Press.
- Levi, Primo (1989), *The Drowned and the Saved*, New York: Vintage.
- Rothberg, Michael (2000), *Traumatic Realism: The Demands of Holocaust Representation*, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Dragana Stojanović

**NADA BANJANIN ĐURIČIĆ AND PREDRAG KRSTIĆ (EDS.),
*ORDINARY PEOPLE – VOLUNTARY EXECUTORS: THE
DISPUTE AROUND (GERMAN) ANTISEMITISM*, BEOGRAD:
INSTITUT ZA FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU; NOVI
SAD: AKADEMSKA KNJIGA, 2019.**

Summary

The book *Ordinary people – voluntary executors: the dispute around (German) antisemitism* is the example of dialogical textual structure which presents itself both as an academic discussion about *ordinary man* within the crime discourse, as well as in the field of ethical, historical and socio-political discussion about the multifaceted problematics of the Holocaust. In this book there are two texts presented – Christopher Robert Browning's, and Daniel Jonah Goldhagen's, which are in the same time contrasted and sutured in order to provoke deeper thinking about the issue of the role of ordinary people in the Holocaust. Both texts are introduced through the theoretical analysis of the editors, Nada Banjanin Đuričić and Predrag Krstić, with the introduction that is not only the review, but an active, contemporary and relevant material for learning and critical thinking in the field of Holocaust studies.

Key words

Holocaust, ordinary people, crime, difference, dialogue, critical thinking.